

ELS ANYS DE FORMACIÓ DE GAZIEL A PARÍS: UN DIÀLEG VITAL I FILOSÒFIC

JORDI GARCIA FARRERO & CONRAD VILANOU TORRANO
Universitat de Barcelona

No hi ha dubte que a hores d'ara gaudim de dues monografies que donen llum sobre la trajectòria i el pensament d'Agustí Calvet, més conegut com a Gaziel (1887-1964).¹ Altrament, assistim últimament a la rehabilitació de la seva obra, alhora que s'ha procedit –gràcies al professor Manuel Llanas– a la recopilació de la seva producció inèdita i dispersa.² Així les coses, s'ha pogut completar el primer i únic volum de l'*Obra Catalana Completa* (1970), preparat per Tomàs Tebé amb un pròleg de Josep Benet en què es va posar de manifest la filiació catalana de l'obra de Gaziel.³

És ben evident que París va ser la seva ciutat preferida, alhora que intel·lectualment constitueix un afrancesat

1. Manuel LLANAS, *Gaziel: vida, periodisme i literatura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; Josep CULLEL RAMIS, *Gaziel (1887-1964): un retrat ideològic*. Sant Feliu de Guíxols: Independently Published (Amazon), 2017.

2. GAZIEL, *Obra dispersa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2020; GAZIEL, *Obra inèdita*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2020.

3. GAZIEL, *Obres completes. Obra catalana*. Barcelona: Editorial Selecta, 1970.

familiaritzat amb la tradició del país veí. De fet, tota la seva trajectòria intel·lectual va estar marcada pel que significa l'època de París, entre 1914 i 1918, que abasta dues obres (*Un estudiant a París* i *Diari d'un estudiant. París 1914*) que inicien el volum de l'*Obra Catalana Completa*. El cas és que Gaziel fou un admirador de la filosofia i literatura franceses, sobretot del segle XVIII, la que va permetre que germinessin les idees del racionalisme, l'agnosticisme i l'ateisme. També cal destacar la influència dels *Pensaments* de Pascal, en què es detecta l'empremta jansenista de Port-Royal que amb la seva visió de la condició humana confereix a Gaziel un biaix pessimista, que es palesa en manifestacions del següent carés, com quan el 1951, escrivia a Jaume Agelet: «Però de mi et diré que he arribat al convenciment que la Humanitat no té cura».⁴ Altrament, Gaziel assenyala que coneixia l'extraordinària història, gràcies al treball de Charles Augustin Sainte-Beuve, que havia llegit quatre o cinc vegades, del monestir de Port-Royal.⁵ A més, cal tenir en compte que Joan Cuscó va remarcar la importància de l'impacte de la Gran Guerra en aquesta orientació pessimista del seu pensament que es va refermar més tard amb el desengany de 1936.⁶

És possible que a la vista de l'*honnête homme* de Pascal, en consonància amb l'esperit moralista francès del segle XVII,⁷ sense oblidar el *vir bonus* de la *Humanitas* llatina que va estudiar de jove,⁸ Gaziel fes seva la idea de l'ofici de

4. GAZIEL, *Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, p. 1697.

5. GAZIEL, *Obra inèdita, op. cit.*, p. 144.

6. JOAN CUSCÓ I CLARASÓ, «Pensar en temps de guerra». *La Guerra*. Col·loquis de Vic, XIX, Barcelona: Societat Catalana de Filosofia, 2015, p. 118-124.

7. PAUL BÉNICHOU, *Morales du grand siècle*, París: Gallimard, 2008.

8. GAZIEL, *Obra inèdita, op. cit.*, p. 53. Segons Gaziel manifesta, el 25 de maig de 1909 va llegir a la classe d'Història de la Filosofia

viure. Es tracta d'una intuïció ben present en autors com ara Montaigne i Rousseau que arriba a adquirir en algun cas –com André Maurois–⁹ trets d'un veritable art de viure, que en el seu cas opta per l'epicureisme.¹⁰ «Però a mi –que de jove vaig ser un humil amador de la filosofia antiga, i sempre més me n'ha quedat alguna cosa, de vegades, en moments fugissers com els d'ara, m'ha semblat intuir com la lluisor d'aquell ensenyament únic».¹¹ Per tant, Gaziel opta per una filosofia hel·lenística, lluny dels moviments de massa que van dirigir el protagonisme de la història després de la Gran Guerra com el comunisme i el feixisme. Tant és així que Gaziel no entén per què els homes no han seguit els ensenyaments epicuris i s'han llançat a abraçar altres filosofies i ideologies, atès que si observessin Epicur «ja no caldrien les falses doctrines que debades intenten salvar-nos en comú, a ramades».¹²

Comptat i debatut, Gaziel va ser un intel·lectual burgès –Josep Benet ja va indicar que pertanyia «per origen i voluntat, a la burgesia liberal catalana», i que a França la seva

(Professor Adolfo Bonilla y San Martín) el treball *Apuntes para un estudio comparado de Séneca y Nietzsche. El Superhombre y el Vir bonus*. «Aquest treball, fet sobre les fonts directes –els tractats de Sèneca, en llatí, i les obres completes de Nietzsche, en alemany–, el vaig guardar molt temps. Crec que era força interessant i hauria pogut publicar-se. Després, en alguna de les “endreces” que de tant en tant feien a casa, o en alguns dels meus in comptables canvis de domicili, el vaig perdre». (Cal destacar que tot i aquesta elecció per Sèneca, Gaziel va optar per l'epicureisme.)

9. André MAUROIS, *Un art de viure*, Barcelona: Editorial Vergara, 1963.

10. Entre altres possibles lectures, consta que Gaziel va llegir la biografia de Maurois sobre Victor Hugo (*Olympe ou la vie de Victor Hugo*) (GAZIEL, *Obra inèdita*, op. cit., p. 124-126).

11. GAZIEL, *La península inacabada*, Barcelona: Editorial Selecta, 1961, p. 237 [*Obres completes. Obra catalana*, op. cit., p. 1081].

12. *Ibidem*, p. 237 [*Obres completes. Obra catalana*, op. cit., 1081].

signatura hauria aparegut sovint en rotatius com *Le Fígaro*—¹³ que es va identificar amb els valors d'aquesta classe social sorgida dels vents de la Il·lustració i que va liderar els destins del segle XIX que, al seu parer es va encetar l'any 1789 amb el crit de llibertat de la Revolució Francesa i va finir amb l'esclat de la Gran Guerra, que va ser com una mena de cop de porta.¹⁴ I això tant més quan el segle XIX va ser el segle de l'apogeu de la burgesia i, fins i tot a Espanya «un poble pobre, ignorant i inexpert provà aferrissadament, sense defallir mai, d'alliberar-se d'unes tuteles esclafadores que el tenien embrutit feia segles».¹⁵

Ara bé, després de la Primera Guerra Mundial es va consumir la decadència d'Occident segons va diagnosticar Spengler, autor que va influir sobre Gaziell amb la publicació de *La decadència d'Occident*. Amb tot, el 20 de gener de 1927 demanava des de les pàgines del diari madrileny *El Sol*, en una «oració de l'intel·lectual europeu», que el Senyor, a fi de preservar la fidelitat a la raó occidental que Spengler havia posat en entredit, donés a Europa una majestat intel·lectual de la categoria de Goethe, tal com havia succeït anteriorment a Alemanya.¹⁶ Així doncs, i enfront del pessimisme de Spengler, Gaziell apel·la a la figura de Goethe, l'home complet, que es va transmutar en el *Meister*, quelcom que Gaziell també va fer quan va escriure *Tots els camins duen a Roma* (1958), un autèntic relat de formació i no simplement unes memòries, tal com l'obra va ser pre-

13. GAZIEL, *Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, p. XXIX.

14. GAZIEL, *La península inacabada, op. cit.*, p. 144 [*Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, 1037].

15. GAZIEL, «Quina mena de gent som», *Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, p. 1398.

16. GAZIEL, *¿Seré yo español? Un periodista catalán en Madrid (1925-1930)*, edició i notes de Narcís Garolera. Barcelona: Ediciones Península, 2017, p. 227.

sentada a instàncies de Josep Maria Cruzet, el seu editor, per raons comercials. Al seu torn, Manuel Llanas va albirar en aquesta obra, que segons informa va començar a posar negre sobre blanc el maig de 1953 sobre materials anteriors, una autografia moral o un autoretrat ideològic, que va tenir dificultats amb la censura per veure la llum.¹⁷ En treballs posteriors, el mateix autor ha aportat més documents i així a l'*Obra inèdita* hi inclou una *Cronologia autobiogràfica (1887-1915)*, que Llanas data a començament de la dècada dels cinquanta (1950) «quan Gaziell comença a concebre i preparar els llibres de memòries»¹⁸ i unes *Notes autobiogràfiques (1887-1909)* que responen al títol genèric d'*Efemèrides*¹⁹ que ha merescut un estudi monogràfic prou important en què es posen de manifest les dificultats amb la censura per a la publicació de l'obra en qüestió.²⁰

No obstant, cal remarcar que Gaziell sota la influència de Goethe va manifestar en una carta que va dirigir a l'editor Josep Maria Cruzet, el 21 de setembre de 1957, que treballava en una obra que «es titularà, probablement, *Tots els camins duen a Roma*, amb el subtítol *Atzars d'un llarg aprenentatge* i la indicació temporal (1893-1914)».²¹ Tot seguit afegia: «No és pròpiament un llibre de memòries. És més aviat el meu modest *Wilhelm Meister*, on conto les peri-

17. Manuel LLANAS, *Gaziell: vida, periodisme i literatura*, op. cit., 383-400.

18. GAZIELL, *Obra inèdita*, op. cit., p. 16-24 [La cita correspon a la p. 16].

19. GAZIELL, *Obra inèdita*, op. cit., p. 25-64.

20. ENRICH BLANCO PIÑOL, *Edició i estudi d'«Efemèrides», de Gaziell. Dossier genètic parcial de «Tots els camins duen a Roma»*, treball de Fi de Màster «Estudis Avançats de Llengua i Literatura Catalanes» (UAB-UB), tutor: Josep Murgades, curs: 2013-2014.

21. *Gaziell i Josep M. Cruzet (i l'Editorial Selecta). Correspondència (1951-1964)*, edició, pròleg i notes de Manuel Llanas. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013, p. 29.

pècies variades de la meva formació, durant 21 anys, fins que el destí em llançà a ser periodista».²² En una carta adreçada al seu amic Miquel Forteza, datada el 23 d'octubre de 1958, expressava que «és llibre per gent gran dels 35 o els 40 anys en amunt, i la seva lectura voldrà un cert lleure i repòs».²³ S'ha de fer notar, igualment, que en una altra missiva dirigida a Manuel Borràs, cunyat de Cruzet, manifestava el 19 de setembre de 1958 el següent: «Una obra d'aquesta mena va adreçada especialment a la gent madura, dels 35 anys per amunt, que és quan comença de ser encisador girar els ulls enrere. I aqueixa és la gent que més i millors obres compra per Nadal, cap d'any i Reis...».²⁴

Tot i que Manuel Llanas en la biografia *Gaziel: vida, periodisme i literatura* no destaca la dimensió pedagògica de *Tots els camins duen a Roma*, sí que ho va fer en altres llocs en reconèixer que aquestes memòries són això i moltes altres coses. «Són, també, la reconstrucció d'un itinerari vital d'aprenentatge, amb referències constants a les circumstàncies que li impediren esdevenir un escriptor en català».²⁵ Una vegada destacada la dimensió pedagògica de l'obra, convé significar que l'ambient de crisi que es va instal·lar en la cultura europea després de la Gran Guerra va comportar el declivi de principis com l'humanisme, que va defensar la burgesia liberal durant el *món d'ahir*, segons

22. *Ibidem*, p. 29. Altrament, Llanas va reproduir aquesta cita a *Gaziel: vida, periodisme i literatura*, *op. cit.*, p. 384.

23. Maria SEGURA BONNÍN i Albert BONNÍN FIOU (Ed.), *Agustí Calvet «Gaziel» i Miquel Forteza i Pinya. Epistolari (1909-1963)*, Palma: Lleonard Muntaner, 2014, p. 182.

24. *Gaziel i Josep M. Cruzet (i l'Editorial Selecta). Correspondència (1951-1964)*, *op. cit.*, p. 97.

25. Manuel LLANAS, «En el centenari del naixement de Gaziel. Una recapitulació», *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 6, 1987, p. 208-209.

expressió de Stefan Zweig, una situació que es va agreujar amb la irrupció de la Revolució Soviètica (1917) i l'ascens del feixisme (1922). Si al nostre entendre es pot establir un paral·lelisme entre Gaziell i intel·lectuals francesos com ara André Maurois, es pot afegir que Josep Cullerell Ramis l'ha comparat amb Zweig en afirmar que no eren personatges del seu temps.²⁶ Per altra part, si l'austriac es va suïcidar al Brasil el 1942 Gaziell va romandre a partir de 1936 en un silenci quasi absolut, que no es va trencar fins l'aparició de *Tots els camins duen a Roma* (1958), que va servir per recuperar un escriptor que va saber –com diu Joan Cuscó– depurar el filòsof i l'erudit que portava dins «a través de la paraula pensada (i ben escrita)».²⁷

És clar que la trajectòria de Gaziell marca el signe d'un *filòsof mancat* que sota la influència socràtica va conferir al seu pensament una vessant pedagògica, tal com es palesa en les seves reflexions sobre els anys d'aprenentatge bona part dels quals van tenir París com a centre neuràlgic. De fet, el periple per l'exterior entre 1914 i 1918, amb l'epicentre de la capital francesa, va marcar els «feliços anys d'aprenentatge passats a l'estranger», després dels quals es va incorporar de ple a *La Vanguardia* que va dirigir en solitari a partir de 1933.²⁸ «Els quatre anys [*es refereix al període 1914-1918*] llavors passats a França, amb anades a Anglaterra, Bèlgica, Itàlia, Suïssa, Grècia i Sèrbia, i sovintejades excursions pels fronts de guerra, foren el meu aprenentatge del món; a escala gran –els meus anys de Wilhelm Meis-

26. Josep CULLELL RAMIS, *Homes que no eren del seu temps: Gaziell i Zweig*. <https://josepcullell.net/2012/08/11/homes-que-no-eren-del-seu-temps-gaziell-i-zweig/> (Data consulta: 6 desembre de 2020).

27. Joan CUSCÓ i CLARASÓ, «Gaziell: Pensar en temps de guerra», *op. cit.*, p. 119.

28. GAZIELL, *Història de la Vanguardia*, pròleg d'Antonio Baños, Barcelona: *l'altra* editorial, 2016, p. 104.

ter». ²⁹ És del tot evident que aquell quadrienni equival als anys d'aprenentatge i als anys d'itinerància del *Meister* en què Goethe va trobar la seva província pedagògica que, si l'alemany va situar a Weimar, Gaziél va fixar a la riba del Sena. ³⁰

Tinguem també present que a la *Història de La Vanguardia*, que es va publicar per primera vegada a París l'any 1971, es feia ressò dels seus anys d'aprenentatge, un tema que com hem vist havia tractat a bastament a *Tots els camins duen a Roma* (1958). Gairebé no caldria ni dir que els anys d'aprenentatge, tal com figuren a la *Historia de la Vanguardia*, conformen una mena de colofó o postil·la final a *Tots els camins duen a Roma* que fineixen el 1914 amb l'esclat de la Gran Guerra. En més d'una ocasió, Gaziél va recordar que el nom de Gaziél se li va ocórrer a París, en la pensió familiar Durieux de la placeta de Fürstenberg, a tocar de l'església de Saint-Germain-des-Pres, on comptava amb una taula de treball presidida per un bust de Sòcrates, a qui tenia «pel més pur, el més delicat, el més savi dels educadors humans», quan li va venir al cap el que François Picavet havia explicat en relació als comentaris àrabs medievals de Plató, que amb *gaziél* es referien al famós *daimon* socràtic, «aquella mena de follet o de flama que inspirava al mestre atenenc els seus millors pensaments» ³¹. Podem afegir que Gaziél es va familiaritzar amb els diàlegs platònics en

29. *Ibidem*, p. 44.

30. J. W. GOETHE, *Anys d'aprenentatge de Wilhelm Meister*, Barcelona: Edicions 62, 1985; GOETHE, *Los años itinerantes de Wilhelm Meister*, Madrid: Cátedra, 2017 [La província pedagògica apareix en aquest segon llibre que data de 1829, mentre el primer *Meister* es va publicar el 1795].

31. GAZIEL, *Tots els camins duen a Roma. Història d'un destí (1893-1914)*, Barcelona: Editorial Aedos, 1958 (3a ed.), p. 462. L'elogi de Sòcrates com a educador es troba a *L'home és el tot*. Barcelona: Editorial Selecta, 1962, p. 219 [GAZIEL, *Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, p. 1317].

la versió francesa de la primera meitat del segle XIX a càrrec de Victor Cousin, el millor representant de l'eclecticisme del país veí, molt probablement per indicació de Picavet.

Val a dir que entre les primeres signatures d'Agustí Calvet a les pàgines de *La Veu de Catalunya* cal esmentar les notícies sobre els actes de la commemoració del centenari del naixement de Jaume Balmes el setembre de 1910, autor pel qual sempre va mostrar simpaties³². Es tracta d'un seguit de cròniques que sota el títol de «Cartes del nostre enviat especial», va publicar en ocasió del Congrés internacional d'apologètica que va tenir lloc a Vic, mentre Eugeni d'Ors difonia les seves glosses sense fer-se ressò de la filosofia balmesiana que com és sabut Xènius menystenia. Un dels pocs parlaments en català que es van dictar en aquella ocasió va ser pronunciat per mossèn Antoni Alcover que va significar que l'obra de Balmes va ser continuada per Josep Maria Quadrado. Encara que filosòficament Gaziell no participava dels postulats de l'apologètica, sí que políticament es sentia proper a la posició de Balmes, ben estimat també per Miquel dels Sants Oliver que l'any 1915 va dictar un parell de conferències a Vic, de manera que es pot establir un lligam entre Balmes i l'escola mallorquina (Quadrado, Alcover, Oliver)³³. En aquest sentit, Gaziell també es va mostrar que formava part d'un deixant de noms (Balmes, Prim, Maragall) que van intentar resoldre sense èxit, a través de formules conciliatòries, els problemes d'Espanya.³⁴ Més en-

32. Manuel LLANAS, *Gaziell: vida, periodisme i literatura*, op. cit., p. 28.

33. Miquel dels Sants OLIVER, *Dues conferències sobre Balmes: llegendes per son autor*, Vic: Tipografia Balmesiana, 1915.

34. «Des de Balmes –un dels més grans patriotes d'Espanya, el segle XIX, però que, naturalment, no fou escoltat de ningú, i mig en morí de pena– fins al Joan Maragall, dels articles al *Brusi* barceloní, hi trobaríem un lligam, mai trencat, fet de solucions que, ateses a temps, haurien estat salvadores, potser, o almenys incruentes i pràctiques» (GAZIEL, «La pàtria

davant, Agustí Calvet va emprar el pseudònim de Gaziel per signar sis cròniques al mateix diari la primavera de 1914, que sota el titular genèric «Hores del viatger espiritual» recorden l'estil de les gloses orsianes i que a criteri de Josep Maria de Sagarra van produir «una franca satisfacció». «Era la primera vegada que en el nostre periodisme es publicaven reportatges sensibles, intel·ligents i d'una certa altura».³⁵

No ens podem estar d'afegir que dues d'aquestes cròniques van abordar temes filosòfics, una sobre «Henri Bergson o la decadència d'Atenes» –la primera que va signar com a Gaziel– i una altra sobre François Picavet titulada «Diàleg sobre el riu». A més, ambdues van ser incloses a *Hores viatgeres* (1926) i a *Un estudiant a París i d'altres estudis* (1963), sense comptar el volum de l'obra catalana completa.³⁶ Arribats a aquest punt, atenguem al que va Gaziel va deixar escrit en el pròleg del llibre de les *Hores viatgeres* (1926) en relació amb aquelles cròniques escrites a la capital francesa a la de 1914: «Foren escrites per un jove estudiant que vivia i treballava dolçament, com un novici de la cultura catalana, en una alta mansarda parisenca, lluminosa i quieta com una cel·la de convent. Era en temps de primavera. El celatge de París, ple de llum renovellada i de flonjors volanderes, s'escolava com un riu insondable damunt la testa consirosa de l'estudiant».³⁷

segons Maragall» a *Un estudiant a París i d'altres estudis*, op. cit., p. 141) [*Obres completes. Obra catalana*, op. cit., 1611]. És molt probable que Gaziel es sentís que formava part també que d'aquesta tradició que no va reeixir mai en els seus projectes de solucionar els mals d'Espanya.

35. Josep Maria SAGARRA, *Memòries*, Barcelona: Editorial Aedos, 1954, p. 371.

36. Segons Manuel Llanas, la crònica sobre Bergson es va publicar en l'edició del vespre de *La Veu de Catalunya* el 30 de març i la del diàleg sobre el riu amb Picavet en l'edició, també vespertina, del 6 de juny de 1914 (Manuel LLANAS, *Gaziel: vida, periodisme i literatura*, op. cit., p. 36) [La consulta del diari confirma aquestes dates].

37. GAZIEL, *Obres completes. Obra catalana*, op. cit., p. 1544.

És cosa comprovada que Gaziél va retornar sovint sobre la seva pròpia trajectòria i en diferents llocs i moments va esmentar el que van representar aquells anys d'aprenentatge a París, on va donar llum al nom de Gaziél. De fet, Gaziél ja havia deixat constància del naixement d'aquest pseudònim a *La Gaceta Literaria* el 15 de juliol de 1927, quan acabaven de complir-se tretze anys, quan el seu pare –Agustí Calvet– va donar llum Gaziél «hallándose en París, estudiando filosofía y sin una peseta –como quien dice, absurdo sobre absurdo–, me dio la vida. Nací por puro azar. Soy hijo de las apremiantes nupcias de un filósofo de veinticinco años con la Necesidad».³⁸ No acaba aquí la cosa perquè el nostre autor recorda com Agustí Calvet, abans d'esdevenir Gaziél, vivia en aquell París de 1914 en una mena de paradís, al costat dels Jardins de Luxemburg. «Lo único que le apasionaba de verdad –además de las chiquillas guapas y asequibles, las *jeunes filles en fleur*– eran los grandes sistemas filosóficos, las vastas concepciones del Universo y la solitaria constelación de las quince o veinte obras capitales de la literatura».³⁹ Així les coses, és clar que després dels seus desencisos formatius dels anys escolars a Barcelona i universitaris entre Barcelona i Madrid, París va representar una mena d'iniciació en tots els camps, l'intel·lectual i vital fins i tot en el terreny de l'amor que ja havia experimentat en el seu viatge de 1909, quan en relació a aquest punt va reconèixer que «les dones m'han agradat sempre intensament».⁴⁰

Ara bé, si inicialment la signatura de Gaziél va aparèixer a *La Veu de Catalunya*, en retornar de París a començament

38. GAZIEL, «Memorias literarias. Autobiografía de un pseudónimo (1927)», a *Obra dispersa*, op. cit., 51. [Aquest text també s'ha reproduït a GAZIEL, *¿Seré yo español? Un periodista catalán en Madrid (1925-1930)*, op. cit., p. 27-34].

39. GAZIEL, *Obra dispersa*, op. cit., p. 51-52.

40. GAZIEL, *Obra inédita*, op. cit., p. 56.

del mes de setembre de 1914 va estampar-la a les cròniques publicades a *La Vanguardia* i que van donar lloc al *Diario de un estudiante en París*, que recollia les vivències que va tenir a París durant el mes d'agost de 1914. Justament, en aquest diari apareix François Picavet amb el nom de professor Dubois, «amb qui vaig emprendre, la primavera passada, uns pacients estudis d'història filosòfica medieval». Gaziel, en una nota datada el dimecres 12 d'agost de 1914 sota el títol de «Com pensen els intel·lectuals» reproduïx un diàleg entre Picavet i dos amics, un músic i un altre erudit que es troben a punt de ser mobilitzats, en el qual també participa el nostre protagonista que afegeix que el professor estava exempt del servei militar per la seva miopia, alhora que posa en els llavis de Picavet (transmutat en el professor Dubois, «de qui no haig de recordar el nom veritable») l'afirmació que la cultura alemanya (poesia, música, metafísica, etc.) no val gaire res si es compara amb la vida nacional francesa⁴¹. Al cap i a la fi, és un diàleg que palesa les raons que explicarien les causes de la contesa bèl·lica que, a parer del professor Picavet (ara sota el nom de Dubois), rau en l'argument següent: «La guerra actual, més que una lluita per interessos materials determinants, és una tràgica guerra d'esperits en què l'instint de rapacitat compta menys que els antagonismes de cultura».⁴²

Paga la pena recordar que Gaziel, després de llicenciar-se en Lletres a Barcelona (1908), en Filosofia a Madrid (1909) i de doctorar-se a Madrid (1911), es va traslladar a París al començament de 1914, on va assistir «als cursos de la Sorbona o del Col·legi de França que m'interessaven més, estades i converses en els cenacles literaris i llargues

41. GAZIEL, *Diario de un estudiante en París*, Barcelona: Casa Editorial Estudio, 1915, p. 118-125.

42. GAZIEL, *Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, p. 120.

lectures a la Biblioteca Nacional, a la d'Arsenal, a la Mazarina, i a les de diverses facultats de la Sorbona –o simplement a casa meva, a la vora del foc». ⁴³ No debades a París, a la despesa de la placeta de Fürstenberg va trobar la seva província pedagògica, fins a on el destí l'havia conduït. «Allí visqué els mesos decisius de la seva vida un aprenent de filòsof que hagué de ser, en definitiva, com veurem de seguida, un filòsof mancat». ⁴⁴ De tal faisó que Gaziel assenyalava que «lo que es Francia hay que aprenderlo viviendo, no leyendo», la qual cosa posa de relleu el seu doble interès no només pel món de la ciència i la cultura, sinó també pel món de la vida que va conferir un tremp vitalista a la seva manera de pensar, més encara si es té en compte que en aquella despesa va conèixer Louise Bernard que l'any següent esdevindria la seva muller. ⁴⁵ Per tot plegat, quan va esclatar la Gran Guerra que d'acord amb d'Ors va ser una guerra civil, entre germans, que es va iniciar el 28 juliol de 1914 –i que va donar lloc al *Diario de un estudiante en París*, la primera crònica del qual es va publicar a *La Vanguardia* el 9 de setembre i la darrera el 29 de novembre d'aquell any– no va dubtar en posar-se a favor dels aliats, en una conjuntura que va aprofitar per fer l'elogi de França –un text breu que tancava com a colofó *Narraciones de tierras heroicas (1914-1915)*– on afirmava que si bé no és un poble de genis, sí que és un poble genial. ⁴⁶

Va ser així com a la riba esquerra del Sena, bo i rememorant les aventures d'Abelard i Eloïsa, Gaziel va seguir

43. GAZIEL, *Història de la Vanguardia*, op. cit., p. 45.

44. GAZIEL, *Tots els camins duen a Roma. Història d'un destí (1893-1914)*, op. cit., p. 459.

45. GAZIEL, *De tierras heroicas (1914-1915)*. Barcelona: Editorial Estudio, 1916, p. 303.

46. GAZIEL, «Elogio sereno de Francia» a *De tierras heroicas (1914-1915)*, op. cit., p. 301-311.

els seus anys d'aprenentatge acadèmic i vital, en una mena de província pedagògica, on es va trobar dos professors de prestigi com van ser François Picavet i Henri Bergson, sense oblidar Émile Boutroux –el patriarca de la filosofia francesa contemporània– que constituïen a les darreries de 1914 els filòsofs de més vàlua a França.⁴⁷ Com és lògic, i tal com Josep Cullel Ramis constata, durant aquella època va conèixer «Henri Bergson i altres pensadors com Émile Boutroux o Ernest Renan que Gaziel estudià, tractà o conegué, en tant que seguidor i deixeble, durant les seves estades a París, tot i que en relació amb aquests pensadors les referències de Gaziel encara són més aviat escasses».⁴⁸

En qualsevol cas, Gaziel –amb el lema de treballar, aprendre i viure– sempre va mostrar simpaties per França i els seus pensadors (Pascal, Port-Royal, Voltaire) i escriptors (Montaigne, Stendhal) d'acord amb una cosmovisió vitalista (Gaziel utilitza sovint l'expressió de *Weltanschauung*, un terme ben estimat pels defensors de les ciències de l'esperit des de Dilthey) en què París representa la síntesi del pensament il·lustrat, la summa de la tradició liberal i democràtica que ell va assumir com a pròpia i, el que no és menys important, de l'esperit de la civilització que la barbàrie del militarisme prussià que en promoure la *Kultur* volia anorrear en distanciar-se de la defensa de l'esperit (*Geist*). Afegim-hi que va reconèixer que li hauria agradat viure en altres moments de la història, com a l'Atenes del segle v aC. abans que hi nasqués Sòcrates; o a la Florència del segle xv, abans que fos descoberta Amèrica i, nogensmenys, en el París del segle xviii abans de l'esclat de la Revolució.⁴⁹ Res-

47. GAZIEL, «Los filósofos de Francia» a *De tierras heroicas (1914-1915)*, op. cit., p. 48-55.

48. Josep CULLEL RAMIS, *Gaziel (1887-1964): un retrat ideològic*, op. cit., p. 61.

49. GAZIEL, *L'home és el tot*, op. cit., p. 217 [*Obres completes. Obra catalana*, op. cit., p. 1316].

pecte a això, la seva filosofia de la història contempla un fil conductor que des de Grècia, amb les aportacions anteriors d'Egipte i Israel, va passar al cristianisme, i posteriorment al Renaixement i a la Revolució Francesa, matriu de totes les llibertats (pensament, consciència, política, religiosa, econòmica) que van ser les que van contribuir a l'arribada de la democràcia liberal.⁵⁰

En aquest punt, fora interessant de recordar que l'any 1907 Gaziell va fugir amb un parell d'amics (Francesc Masferrer i Ricard Permanyer) a París, en un viatge iniciàtic de poques setmanes en plena *Belle époque*, on va poder escoltar per primera vegada les explicacions de Bergson al Col·legi de França, fins al punt que, amb el pas del temps, aquest pensador que aquell any va publicar *L'evolució creadora* va constituir un dels seus referents més significatius. Ben mirat, en el seu univers mental es combina l'erudició de Picavet –un medievalista que va focalitzar l'atenció en la figura de Roger Bacon, que ensenyava a la Sorbona i el domicili del qual Gaziell va freqüentar– i el vitalisme creador i espiritualista de Bergson, ben allunyat del cientisme que propugnava el positivisme de l'època. De Picavet va manllevar el rigor metòdic del treball en la solitud de les biblioteques (en especial, la Bibliothèque Nationale), i la discussió erudita tal com es fa patent a un «Diàleg sobre el riu», que és situat al mes de maig de 1914 en un petit vapor que navega pel Sena i que va aparèixer inicialment a *La Veu de Catalunya*, en què el professor francès confessava que «amb els meus deixebles he resseguit totalment les obres de Roger Bacon».⁵¹ Llavors, Picavet s'entestava a recuperar

50. GAZIEL, *L'home és el tot*, op. cit., p. 215 [*Obres completes. Obra catalana*, op. cit., p. 1315].

51. GAZIEL, «Diàleg per sobre el riu», a *Un estudiant a París i d'altres estudis*. Barcelona: Editorial Selecta, 1963, p. 65-72 [la cita correspon a la p. 69]. [*Obres completes. Obra catalana*, op. cit., p. 31].

el positivisme de Bacon, ben diferent del de Comte, mentre que Gaziell destacava la seva «capacitat de disciplina estudiant i de treball personal, que ultrapassava tota altra figura dels segles anteriors al Renaixement».⁵² L'afecció de Picavet per Bacon –quan feia poc que havia proposat l'elaboració d'unes obres completes–⁵³ arriba al punt de preguntar-se què hauria passat si l'Església catòlica, en lloc de recuperar sant Tomàs, hagués acceptat l'orientació de Bacon, essencialment experimental i basada en l'estudi científic. A aquesta qüestió, Gaziell –que recordem havia presentat una tesi sobre Turmeda, que no va voler reprendre anys després, per bé que Rafael Tasis va insistir sobre el particular–⁵⁴ va respondre que sant Tomàs, «combatent el panteisme averroista i defensant la llibertat de l'ànima, va fer exactament el que segons la seva Església calia fer».⁵⁵

52. *Ibidem*, p. 69 [*Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, p. 31].

53. François PICAVET, «Pour une future édition des Œuvres de Roger Bacon», *Journal des Savants*, année 1922, p. 405-411 i 456-463. Picavet proposava recuperar les obres de Bacon que considerava el pensador més original del món medieval, per tal de tenir un coneixement de les diferents perspectives (teològica, exegètica, històrica, lingüística, científica, filosòfica i metafísica) de la seva producció. A manera de postil·la final, Picavet preguntava: «Notre monde moderne eût-il été différent? En eût-il été plus mauvais?».

54. En una carta dirigida a Rafael Tasis, el 17 d'octubre de 1963, Gaziell escriu: «Prou em plauria de donar una definitiva edició catalana del meu llunyà *Fray Anselmo Turmeda*, tesi del doctorat en Filosofia. Però caldria refer-lo en bona part, ampliar-lo i posar-lo al dia. I en el teler hi tinc tanta cosa nova, que no crec que la vida que em resta doni per a tant. Sovint l'home mor, just quan hauria de tornar a néixer» (GAZIEL, *Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, p. 1766). (Per una síntesi del contingut del llibre de Gaziell sobre Turmeda es pot veure Manuel LLANAS, *Gaziell: vida, periodisme i literatura, op. cit.*, p. 31-34 i Josep CULLELL RAMIS, *Gaziell (1887-1964): un retrat ideològic, op. cit.*, p. 41-456).

55. GAZIEL, «Diàleg per sobre el riu», a *Un estudiant a París i d'altres estudis, op. cit.*, p. 71 [*Obres completes. Obra catalana, op. cit.*, p. 32].

Parem ara atenció al fet que a *Un estudiant a París* (1963) també va recuperar el text «La decadència d’Atenes», aparegut a *La Veu de Catalunya* inicialment el 1914 i que va signar per primera vegada com Gaziél —el nostre autor no va entendre com es maltractava Sòcrates com feia Aristòfanes entre discòrdies i disputes ciutadanes— en què va deixar constància de l’allau de dames que assistien als cursos que professava Bergson al Col·legi de França que així assolien la dimensió d’un acte social. Cal tenir en compte que Gaziél diu coses del següent carés: «Henri Bergson és francès en la mesura que podia ser-ho, per exemple, l’ombrívol i poderós Pascal, que no servia la Raó, sinó que se’n servia». Més endavant, i després d’indicar que la metafísica de Bergson fa pensar en la famosa testa de Rodin, *La pensée*, postil·la que pel filòsof francès «la intel·ligència humana ve a ser com un borriçol escumós que sura fugitivament damunt la immensa onada de la vida».⁵⁶ Així les coses, Gaziél va assumir de Bergson una força vital i creadora que va guiar els seus treballs i els seus dies fins al darrer moment, sempre amb un to escèptic (Montaigne), preocupat per la condició humana (Pascal), pessimista (jansenista), metòdic (Bacon, Descartes, Picavet), poètic (Valéry, tal com demostra la traducció que va fer amb Forteza d’*El cementiri marí*) i anticlerical (Voltaire), fins a afaiçonar el perfil d’un home savi (*sage*), tal com Josep Pla va reconèixer.⁵⁷

A part d’això, és conegut que després de l’èxit de les cròniques d’un estudiant a París, aparegudes a la tardor de 1914 a *La Vanguardia*, el nostre autor va tornar-hi al mes de desembre, moment que va aprofitar per escoltar el discurs que Bergson va pronunciar sobre el paper d’Alemanya en

56. GAZIEL, «La decadència d’Atenes», a *Un estudiant a París i d’altres estudis*, op. cit., p. 55 [*Obres completes. Obra catalana*, op. cit., p. 24].

57. GAZIEL i Josep PLA, *Estimat amic. Correspondència (1941-1964)*, edició de Manuel Llanas. Barcelona: Edicions Destino, 2018, p. 254.

la guerra a l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques el dissabte 12 de desembre de 1914, del qual va donar notícia dos dies després en un article sobre els filòsofs de França⁵⁸. A grans trets, la idea central d'aquell discurs estrebava que, si bé es reconeixia que Alemanya havia fet contribucions a la poesia, a l'art i a la metafísica, les coses van canviar a partir de la unificació germànica de 1871 que va proclamar a París justament el Segon Imperi alemany. El que havia succeït és que sota el dictat del militarisme de Prússia, amb la figura de Bismarck, s'havia produït una espècie de convergència entre el bel·licisme prussià i el poder industrial i mecànic alemany, fins l'extrem que l'imperialisme teutó amb el seu desig de conquesta va comportar una força bruta que va generar un estat de barbàrie que contrastava amb l'esperit de pacifisme i fraternitat universal, d'amor a la humanitat de l'espiritualisme francès, que s'alçava contra la voluntat de poder del germanisme violent. S'imposava, doncs, una creuada a favor de l'espiritualització de la humanitat, que després de la victòria del Marne va frenar i vèncer a la força bruta dels imperis centrals, quan Prússia va arrossegar a la guerra primer Alemanya i després Àustria.

58. El discurs de Bergson, pronunciat dissabte 12 de desembre de 1914, a la reunió anual de l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques, es pot trobar a: <http://14-18.institut-de-france.fr/1914-discours-henri-bergson.php>. Altrament, es va incorporar juntament amb altres parlaments posteriors al llibre de Bergson, *La signification de la Guerre*. París, Bloud et Gay, 1915. Per la seva banda, Gaziol se'n va fer ressò a *De tierras heroicas (1914-1915)*, *op. cit.*, p. 48-55, en l'epígraf «Los filósofos de Francia». Gaziol indica que les invitacions per aquella reunió estaven ja repartides quan va arribar a París «y sólo a la exquisita amabilidad personal de Enrique Bergson, debí yo el poder participar, entre apretones formidables, de la solemne festividad académica» (p. 49). A més, Gaziol constata que entre els assistents «destacaba la figura enjuta y venerable de Emilio Boutroux, el patriarca de la filosofía francesa contemporánea» (p. 53).

Al capdavant, aquesta posició de Bergson –França com alçaprem de la defensa l’esperit creador i, per tant, de la llibertat– va ser la que va assumir Gaziel, que sempre es va mostrar partidari de les llums i no de les tenebres, de l’esperit de la llibertat i no de l’agressivitat violenta, però que alhora es desmarcava del partidisme desenfrenat i de les lluites internes que havien sacsejat la història en altres moments. Amb altres paraules: al costat de Bergson, Gaziel va aprendre que cal viure espiritualment per damunt dels interessos materials, cosa que tal vegada la burgesia catalana, poruga i temerosa, no va fer quan va caldre posar-se al costat de la Segona República espanyola, règim al qual Gaziel va donar suport des de la direcció única de *La Vanguardia* que ocupava des del 10 de març de 1933, data del seu nomenament.⁵⁹ D’aquí, doncs, que les seves empreses estiguessin insuflades d’aquest tremp espiritual, ja fossin les cròniques de corresponsal de guerra, i, nogensmenys, la seva acció al front de *La Vanguardia*, que alguns –com Xammar– veien com una cosa estranya a la identitat catalana.⁶⁰

A dir veritat, per Gaziel viure sempre va ser una prioritat i, a més, calia fer-ho espiritualment. En aquesta direcció, recordem que les cròniques que va publicar a *La Veu de Catalunya* la primavera de 1914 responien sota l’epígraf genèric d’«Hores del viatger espiritual». Altrament, aquesta dimensió espiritual reapareix en la defensa de les viles espirituals (1923) que contrastava amb una Barcelona deforme, «enlletgida per l’anarquia estructural d’una creixença bàrbara i sobtada».⁶¹ En aquella Barcelona dels anys vint, la ciutat Comtal havia perdut l’*élan vital*, l’impuls o força espiritual,

59. Manuel LLANAS, *Gaziel: vida, periodisme i literatura*, op. cit., 98.

60. Manuel LLANAS, *Gaziel: vida, periodisme i literatura*, op. cit., p. 53 i p. 92.

61. GAZIEL, *Un estudiant a París i d’altres estudis*, op. cit., p. 107 [Obres completes. Obra catalana, op. cit., p. 1532].

que donaven sentit a altres capitals com ara Atenes, la pàtria de Sòcrates; Florència, a la qual va dedicar *L'home és el tot* (1962); Venècia; Roma, a la qual va pensar-li oferir un llibre que va començar amb el títol de «La humanitat és un somni» però que no va poder concloure; Königsberg, la ciutat de Kant, i, finalment, Weimar, el ducat que esdevingué l'Olimp de Goethe. Cal advertir, emperò, que el terme «espiritual» no equival a dir «religiosament», tot i que Bergson, d'ascendència jueva, es va apropar al catolicisme, per bé que no s'hi va convertir atesa l'onada d'antisemitisme que es vivia a Europa per la qual cosa va romandre dins del judaisme per tal de no traïr el seu poble.⁶² Enfront d'aquesta vocació religiosa de Bergson, Gaziel es va mantenir en un pla intramundà, lluny de l'escatologia cristiana i del seu rumb de la història, tot i defensant –això sí– la necessitat de conrear el sentit espiritual.

En una carta que va adreçar des de Madrid a Josep Pla, datada el 29 de setembre de 1953, Gaziel reconeixia que som «racionalistes, realistes, liberals, tolerants, comprensius: enemics instintius de totes les nigromàncies que entorboleixen l'esperit dels homes i enfosqueixen del món».⁶³ En fi, Gaziel no es va d'estar de considerar-se –una afinitat que compartia també amb Pla, oblidada la picabaralla dels anys vint en què l'autor del *Quadern gris* es va alinear amb les crítiques de Xammar vers el nostre autor–⁶⁴ un home lliure d'esperit, un solitari, sense compromisos de cap mena, és a dir, un lliurepensador en la millor de les tradicions franceses

62. Inés RIEGO DE MOINE, «Recordando a Henri Bergson: una conexió necesaria entre mística, moral y filosofía», *Veritas*, vol. III, núm. 19 (2008): 293-329.

63. GAZIEL i Josep PLA, *Estimat amic. Correspondència (1941-1964)*, *op. cit.*, p. 87.

64. Eugeni XAMMAR, *Cartes a Josep Pla*, a cura de Xavier Pla. Barcelona: Quaderns Crema, 2000.

que de ben segur se sentia proper als plantejaments de la III República veïna, sempre molt per damunt del que va significar la Segona República espanyola, mancada de l'impuls espiritual francès.⁶⁵

S'ha dit –Jordi Amat– que Gaziell era un misantrop, afirmació que no estranya si tenim en compte que ell mateix va reconèixer que com Pla era un solitari⁶⁶. Amb tot, i malgrat aquesta misantropia, i tal com reconeix Josep Culler Ramis, «la moral que promovia Gaziell tindria un caràcter dinàmic, d'activitat i diàleg constant amb la realitat social i humana».⁶⁷ Efectivament, si analitzem les coses amb detall veurem que si més no durant els seus anys d'aprenentatge, quan va trobar la província pedagògica que va representar la capital francesa, va dialogar amb els seus mestres com recullen les diverses obres (les cròniques a *La Vanguardia*, *Diario de un estudiante en París*, *Un estudiante a París*) i, nogensmenys, aquell relat de formació que és *Tots els camins duen a Roma* que per raons editorials es va transformar en unes memòries i que especialistes com Manuel Llanas van identificar amb una autobiografia moral. Però enllà d'aquesta paradoxa –un relat de formació reconvertit en unes memòries– sempre ens queda que Gaziell va ser un pensador que va dialogar, si més no durant els seus anys de formació amb els seus mestres i a la vellesa amb els seus amics, després d'haver rebut durant la seva maduresa diverses censures des del sector catalanista (*Acció Catalana*, *La Publicitat*) per treballar en un diari en llengua castellana, tot i que al seu univers hi havia la idea de fer un diari en català

65. GAZIEL i Josep PLA, *Estimat amic, Correspondència (1941-1964)*, op. cit., p. 109.

66. GAZIEL i Josep M. CRUZET (í l'Editorial Selecta). *Correspondència (1951-1964)*, op. cit., p. 320.

67. Josep CULLELL RAMIS, *Gaziell (1887-1964): un retrat ideològic*, op. cit., p. 79.

dins de l'òrbita de *La Vanguardia* després que assumís la direcció única del rotatiu barceloní.⁶⁸

Amb tot, no acaba aquí la cosa perquè endut per la seva vocació il·lustrada va voler dialogar en silenci amb els seus lectors, ja fossin de premsa o de llibres, des d'una posició que aspirava a ser una mena de mirall o far per a la modernització d'una Catalunya moderna, democràtica i tolerant, que apostés pels valors liberals del segle XIX, hereva a través de la Segona República de l'ideari del segle de les llums, pel París de la III República. Potser per això no pot estranyar que ell mateix es considerés com a periodista una mena de Sòcrates, perquè de la mateixa manera que el filòsof atenès ajudava a parir els esperits de la seva ciutat, Gaziel va esdevenir una llevadora de l'opinió pública, amb resultats certament decebedors, atès que «también muchas veces, por toda recompensa, nos dan a beber la cicuta de la ingratitud».⁶⁹ El cas és que amb l'ensulsiada de 1936 Gaziel va obtenir un fracàs rotund que va agrejar, fins a amargar, la vida del nostre autor, que no va reeixir en aquell intent pedagògic i reformista d'educar el poble des de dalt, en una mena de combat per la cultura (*Kulturkampf*) de significació il·lustrada. Així la tribuna de *La Vanguardia* va representar una talaia que va substituir vint anys després la càtedra universitària que no va obtenir el 1913, i la va posar al servei de l'educació popular des d'un posicionament burgès i reformista que combinava la defensa del liberalisme i de l'humanisme enmig d'una atmosfera carregada per l'ambient de crisi de l'època d'entreguerres. Si Goethe va trobar a Weimar el seu edèn particular, Gaziel no va aconseguir-lo al Principat del qual va d'haver de fugir per salvar la vida, de

68. Manuel LLANAS, *Gaziel: vida, periodisme i literatura*, op. cit., p. 94.

69. GAZIEL, *¿Seré yo español? Un periodista catalán en Madrid (1925-1930)*, op. cit., p. 51.

manera que es convertir en una mena de *clerc* errant que en mantenir-se com Sòcrates lleial a si mateix no es pot encabir entre aquells que Julien Benda (1927) va acusar de traïr llur compromís intel·lectual.

El destí, el fat, la sort, que a voltes equipara amb una rifa, va fer que Gaziol optés per una formació a la francesa, la qual cosa vol dir metòdica i enciclopèdica, aspectes que li van permetre assumir la direcció de *La Vanguardia* amb una perspectiva pedagògica ben nítida, atès que aspirava a exercir a través de la premsa una instància educativa en sintonia amb els principis il·lustrats i enciclopedistes sense oblidar la seva capacitat sintètica i divulgativa: «Destinada a ser, especialment en una societat a penes sortida de l'analfabetisme, l'educadora per excel·lència de la gran massa popular, composta de rics i pobres, a casa nostra, perquè entre pobres i rics, a casa nostra la diferència venia ser només quantitativa».⁷⁰

A hores d'ara, i a banda dels seus centenars d'articles a la premsa, ens queda el relat d'aquells anys de formació en què el diàleg, si més no amb els seus mestres, hi és ben present, malgrat que tot es va precipitar vertiginosament amb l'esclat de la Gran Guerra, una situació que es va agreujar el 18 de juliol de 1936.⁷¹ En fi, el seu va ser un diàleg marcat pel destí, una idea-força que va conduir no només el seu pensament sinó també la seva trajectòria vital. Vist així, ben bé podem concloure que es va perdre un estudiós erudit i es va guanyar un educador de masses que, com tants d'altres,

70. GAZIOL, *Història de la Vanguardia*, op. cit., p. 73.

71. Segons Manuel Llanas, sempre precís i rigorós, Gaziol va escriure entre 1914 i 1936 més d'un miler (1057) d'articles, dels quals 927 van aparèixer a *La Vanguardia* i la resta a altres mitjans (*El Sol*, *Ahora* i *La Veu de Catalunya*) (Manuel LLANAS, «Gaziol periodista vist per ell mateix. Vuit escolis a un article de 1934». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXIV (2013): 571-579).

no va ser escoltat. Si Atenes va castigar Sòcrates, quelcom similar va succeir amb la Barcelona del anys trenta que tant estimava i que va condemnar-lo a l'ostracisme entre oblits i desil·lusions, perseguit primer pels elements radicals que van fer desaparèixer la seva biblioteca i acusat després pels que van promoure l'alçament franquista. Per sort, sempre li va quedar París –la seva particular província pedagògica– en el record, mentre nosaltres podem gaudir de la lectura d'aquells anys de formació i aprenentatge que componen *Tots els camins duen a Roma*, en què va deixar retrats de gran profunditat psicològica com el que va dedicar a Francisco Giner de los Ríos, enmig d'una veritable crònica del món d'ahir que en síntesi constitueix una mena de recreació del *Meister* de Goethe que, al capdavant, també va guiar el destí de Gaziél.⁷²

72. Jordi GARCIA FARRERO i Óscar Antonio JIMÉNEZ ABADIAS, «Paisatge i pedagogia: Francisco Giner de los Ríos vist per Gaziél», a Isabel VILAFRANCA i Conrad VILANOU, *Giner i la Institución Libre de Enseñanza, des de Catalunya. Cent anys després de la mort de Francisco Giner de los Ríos (1839-1915)*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2018, p. 75-88. El judici positiu de Gaziél sobre Giner, contrasta amb el que va escriure Eugeni Xammar el 3 de febrer de 1924 a *La Publicitat* quan, en recordar l'admiració de Pijoan per Giner, va afirmar: «La Institución Libre de Enseñanza, segregadora del cinquanta per cent de la pedanteria espanyola (la pedanteria d'esquerra), i la gent que a Madrid han muntat aquest *tinglado*, a base de deixar-se créixer la barba, d'afaitar-se el cap, d'anar a passar el diumenge al Guadarrama i de parlar de la *cosa inglesa*, li semblaven a En Pijoan coses extraordinàries» (Eugeni XAMMAR, *Periodisme*, selecció i presentació de Josep Badia i Moret. Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 59).